

O COMEMORARE DISPUTATĂ. ASASINAREA LUI NICOLAE IORGA ȘI MEDIUL UNIVERSITAR*

Lucian Nastasă**

Abstract: *The following article uses some archive sources to show the general state of spirit at the University of Bucharest and Iasi after Nicolae Iorga's assassination. It is clear that although in Romania the legionary terror regime was present, some courageous voices cried out against this hideous crime, but on the other hand there were some prominent cultural figures whom sympathized with the right-wing movement, however they showed their cowardice nature after the events of 1940 November.*

Keywords: extreme right, legionary, political assassinate, university

Ascensiunea și instaurarea mișcării legionare la cârma României începând cu 6 septembrie 1940, alături de Ion Antonescu, ce a culminat cu fondarea Statului național-legionar (la 14 septembrie), a deschis perspectiva unei perioade de aproximativ cinci luni în care au guvernat îndeosebi violența și arbitrarul, „răzbunarea” devenind cuvântul de ordine și temeiul juridic al asasinatului politic, real sau închipuit. Acest scurt interval de timp s-a dovedit poate unul dintre cele mai sângeroase din trecutul ce se proclama „modern” al României, la numai două decenii de la realizarea Marii Uniri lumea asistând la uciderea brutală a marilor ei spirite, oameni de cultură și universitari cu o faimă de netăgăduit, ori la asasinarea sumară a câtorva sute de conaționali prin abatoare sau păduri, doar pentru simplul motiv că erau israeliți, ca să nu mai vorbim de execuțiile succinte a unor așa-ziși adversari politici, foști miniștri, lideri de partide, ofițeri etc.

Cu alte cuvinte, teroarea s-a instaurat în adevăratul înțeles al cuvântului, iar în acest tumult aproape că nu au existat voci cât de cât importante care să se facă auzite, să salveze măcar aparențele unei umanități care păruse deja că nu mai există. Am spus „aproape” pentru că au existat și câteva excepții notabile (foarte puține, este drept!), mai ales prin semnificațiile gesturilor, uneori riscante în împrejurările de atunci.

Un astfel de caz întâlnim în contextul asasinării lui Nicolae Iorga în fatidica zi de 27 noiembrie 1940, când alte câteva zeci de personalități și-au aflat sfârșitul

* Cercetarea a fost finanțată de CNCS – UEFISCDI în cadrul proiectului de cercetare PN-II-ID-PCE-2011-3-1089 [*The Social Uses of Higher Education, Elite Change and Creativity in Romania. The Formation and Transformation of Educated and Ruling Clusters (1919-1949)/ Folioasele sociale ale educației elevate, schimbarea elitelor și creativitate în România. Formarea și transformarea categoriilor educate*]; director proiect: Lucian Nastasă-Kovács.

** Cercetător științific I dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: lucian.nastasa@clicknet.ro

violent sub tirul de gloanțe al legionarilor. Ca o ironie a sorții, nu misterul a învăluit aceste evenimente, ci frica, vinovata și fățarnica tăcere, chiar lașitatea. Această atmosferă explică de altfel cum se face că funeraliile celor ce și-au pierdut atunci viața au fost marcate de o temere și o tăcere colectivă, având loc în cvasianonimat. Nu simplitatea, ci lipsa de pioșenie s-a remarcat, de recunoaștere chiar – așa cum s-ar fi cuvenit și s-ar fi întâmplat în vremuri de normalitate – a rosturilor sociale și culturale pe care le-au avut măcar unii dintre marii dispăruți. Iar în cazul lui Nicolae Iorga, personalitate proeminentă a culturii române, lucrurile sunt cât se poate de elocvente.

Sicriul fusese depus la capela Cimitirului Bellu, iar un memorialist precum Pericle Martinescu înregistrează în imagini cât se poate de plastice preziua înmormântării marelui polihistor. În primul rând, domnea teama celor care l-au cunoscut (și nu numai) de a veni pentru un ultim omagiu, în fața unei eventuale răzbunări legionare, apoi banalitatea imaginii din capelă, unde Iorga – „ca orice muritor de rând, ca un anonim oarecare întins pe o năsalie” – zăcea alături de trupul neînsuflețit al unei alte mari personalități a țării, economistul Virgil Madgearu. În preajma celor doi se aflau numai familiile îndoliate, auzindu-se din când în când doar „hohote înăbușite”. Fără oficialități, fără coroane, doar flori, multe buchete de flori, „la moartea acestor oameni care ar fi trebuit să fie conduși la locul de veci de cortegii nesfârșite formate din colegi, admiratori, foști elevi, ce s-ar putea număra cu miile; Iorga, cel puțin, era unul despre care nimeni n-ar putea să spună că n-ar fi meritat funeralii naționale”. De altfel, ziarele au avut interdicție de a publica vreun necrolog. Savantul a fost înmormântat „ca un simplu căruțaș”, în prezența a doar câteva persoane¹. Singurul însemn vizibil de doliu a fost arborarea drapelului negru la Universitatea din București, din dispoziția rectorului (P.P. Poni) și a decanului Facultății de Litere (Al. Marcu), însă doar pentru câteva ore, fiind apoi smuls de studenții legionari.

Până și acest singur semn de omagiere a ilustrului istoric dispărut a generat discuții, patimi și resentimente. Astfel, a circulat o vreme zvonul prin capitală că acest gest de sacrilegiu ar fi fost caționat de Dumitru Caracostea, prin prezența sa și susținerea unei manifestații a legionarilor în incinta Universității împotriva arborării steagului negru. Cum vorbele au devenit tot mai supărătoare pentru cel acuzat, acesta a ținut să lămurească contextul și implicarea lui și a colegilor de facultate în cadrul Consiliului profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din 5 martie 1941². Cum discuțiile ne par esențiale pentru cunoașterea contextului, reproducem în continuare părți importante din cele consemnate atunci:

¹ Pericle Martinescu, *Umbre pe pânza vremii*, București, Edit. Cartea Românească, 1985, p. 77; vezi și Ioan Hudiță, *Jurnal politic*, II, ed. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 2000, p. 144.

² Arhivele Statului București/Văcărești, *Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie*, dos. 340/1939-1943, f. 273, 278.

„[D. Caracostea:] «Deoarece circulă zvonul că aş fi consfinţit prin prezenţa mea o manifestare studentască împotriva arborării steagului negru la facultatea de litere pentru mult regretatul nostru Niculae Iorga, ţin să se consemneze în procesul verbal al Consiliului că n-am putut lua parte la o astfel de manifestare, căci aceasta ar fi însemnat să aprob o atitudine contrară voinţei şi faptei mele. Într-adevăr, deoarece trecuse câteva ore de la moartea lui Niculae Iorga şi steagul negru nu fusese încă arborat, am intervenit hotărât la dl. rector să fie arborat steagul negru la facultatea pe care Niculae Iorga a ilustrat-o ca nimeni altul. Martor de intervenţia mea este dl. coleg Gh. Brătianu, care ştie că numai în urma acestei intervenţii s-a arborat steagul negru. Nu puteam deci consfinţi o manifestare care, de fapt, se săvârşea contra propriei mele iniţiative. Dacă zvonuri ca acestea ar atinge numai persoana mea, aş trece asupra lor, dar ele privesc însă şi facultatea.»

În legătură cu această declaraţie, dl. decan [Al. Marcu] ia cuvântul şi spune că este în măsură să confirme cele de mai sus, întrucât d-sa a fost prezent la discuţiile care au avut loc în biroul d-sale între fostul rector, profesor P.P. Panaitescu, şi dl. prof. Caracostea, la care a luat parte şi dl. prof. Gh. Brătianu.

Dl. decan ţine să precizeze însă că prima iniţiativă pentru arborarea doliului la facultate a fost a decanatului, care a intervenit în acest sens la fostul rector al universităţii. În urma discuţiilor ce au avut apoi loc, în împrejurările arătate mai sus, fostul rector profesor P.P. Panaitescu şi-a dat asentimentul faţă de dl. Caracostea, adăugând că înmormântarea s-ar fi putut să aibă caracter oficial prin participarea unor reprezentanţi ai guvernului; ba ceva mai mult, a doua zi am autorizat să trimitem la rectorat persoanele care ar fi protestat împotriva măsurii luate de facultate. Acest lucru s-a şi întâmplat, însă fostul rector a hotărât menţinerea doliului arborat.

A doua zi după înmormântare (la care dl. decan asistase şi depusese o coroană în numele colegilor, prezentând totodată condoleanţe unora din membrii familiei Iorga), ieşind întâmplător în sala de marmură a facultăţii, dl. decan declară că a găsit în acea sală un grup de studenţi, convocaţi pentru unele comunicări de preşedintele Societăţii Studenţilor în Filosofie şi Litere, legal constituită şi recunoscută în cadrul Uniunii Studenteşti a fostului regim legionar. La un moment dat unul din studenţi a protestat împotriva arborării doliului la facultate, însă dl. decan ţine să arate că acesta nu era preşedintele societăţii. Întrucât cu acelaşi prilej şi după închiderea acestui incident preşedintele soc[ietăţii] studenţilor a declarat că are dispoziţii de la Uniune să fixeze în localul facultăţii icoane şi candelă, domnul decan a aprobat în principiu propunerea şi după terminarea întrunirii a promis preşedintelui Societăţii sprijinul său în această privinţă. Numai în acest scop dl. decan a avut prilejul să vorbească în acea zi cu preşedintele studenţilor.

Dl. N. Bănescu, găsind că declaraţiile făcute îl privesc personal, cere cuvântul spunând următoarele: «Nu discut cine a avut meritul de a fi sugerat arborarea steagului negru, văd că e divergenţă între d-voastră; dar mă uimeşte cu atât mai mult faptul că fiind amândoi de faţă la ameninţările aruncate şi la insultele grosolane adresate memoriei mult regretatului Iorga, n-aţi făcut un gest spre a-l

chema la ordine, ați permis deci să pună în discuție atât de neobișnuit tocmai actul din care vă faceți acum un merit.

Am informațiile cele mai sigure de la persoane oficiale și martori oculari ai scenei că lucrurile s-au petrecut exact cum afirm. De altfel, mi-ați mărturisit, domnule Caracostea, că ați fost de față la cele petrecute și singură această prezență a domniei voastre acolo, fără a fi intervenit, a impresionat adânc studențimea cea bună și constituie o ‘consacrare’ a actului săvârșit.»

În replică, dl. decan dă lămurirea că toți cei prezenți, în afară de studenți, erau numai în trecere prin sala de marmură și au fost surprinși de acea manifestație, pe care în niciun caz nu o puteau prevedea și deci preîntâmpina.

Dl. prof. D. Caracostea insistă asupra faptului că arborarea doliului făcându-se și în urma insistențelor sale pe lângă rector, nu d-sa ar fi putut consfinți o manifestare ostilă memoriei lui Nicolae Iorga. Prezența sa la acea manifestare se datorește imposibilității în care se afla de a părăsi facultatea, întrucât ieșirea era ocupată de studenți.

Dl. prof. Petrovici intervine în discuție și arată că o severitate excesivă în aprecieri acum, după trecerea evenimentelor, ar fi nedreaptă dacă se ține mai ales seamă de faptul că însuși conducătorul statului, în împrejurările dramatice în care s-a produs asasinarea lui Nicolae Iorga, a găsit cu cale de a împiedica orice fel de manifestare a doliului național, interzicând până și publicarea unui necrolog în ziare.

Aceasta fiind prudența de care guvernul țării a găsit bine să se facă uz în împrejurarea de mai sus, nu decanul și unii profesori ai acestei facultăți pot fi acuzați acum de faptul că nu au provocat un incident cu urmări poate tragice înlăuntrul facultății noastre.

Dl. Bănescu, luând din nou cuvântul, spune: «Fiindcă cereți atât de stăruitor să se treacă toate afirmațiile d-voastră în procesul verbal, cer să se treacă întocmai și ce declar eu acum. Nu primesc aceste explicațiuni ale d-lui Petrovici. Eu știu că se introduseseră aci, la Universitate, în chip oficial, o stranie pedagogie a regimului de odioasă amintire și v-ați lăsat terorizați, lucru inadmisibil. Aveați datoria, cei care reprezentați atunci autoritatea să respingeți cu ultima energie asemenea monstruoziități. Căci autoritatea n-o putea reprezenta, peste d-voastră, studenții, care prin definiție chiar aveau alte îndatoriri decât a insulta memoria unui glorios profesor, și încă după ce fusese asasinat. Aceasta dezvăluie, domnilor, complicități, o solidaritate cu asasinatul oribil. Vă era teamă pentru viața d-voastră, cum o repetați atât de insistent? Să fi demisionat unul după altul, să nu se mai fi aflat om care să mai fi luat asupra-i demnități în care nu puteau fi decât simpli figuranți, să se fi închis mai bine universitatea decât să se scoboare atât de jos.»

Dl. prof. Brătianu declară că personal a comemorat pe profesorul Nicolae Iorga la ora de curs, iar în legătură cu discuțiile ce au avut loc precizează că a fost de față la intervenția d-lui prof. D. Caracostea și că ezităările d-lui rector, înainte de a hotărî arborarea doliului, au fost condiționate de informațiile pe care trebuia să le ia de la autoritățile superioare. Odată însă doliul arborat, fostul rector Panaitescu a dispus menținerea lui.”

Discuțiile surprinse de secretarul Consiliului profesoral au fost îndeaproape verificate de protagoniștii schimburilor de replici, doi dintre ei revenind după o săptămână (la 12 martie 1941) cu declarații complementare, menite a elucida sau nuanța evenimentele ce au urmat imediat asasinării lui Nicolae Iorga. Astfel, D. Caracostea a venit cu următoarea întâmplare³:

„Din cele arătate, rămâne ceea ce am afirmat în întâmpinarea mea scrisă: n-am consfințit prin prezența mea manifestarea împotriva arborării steagului negru pentru N. Iorga, pentru că am determinat arborarea lui și pentru că prezența mea n-a fost voită, ci întâmplătoare și silită, cum s-a stabilit.

În psihoza zilelor acelea, când întreaga țară era în situația cunoscută, ar fi absurd să se ceară unui singur profesor (erau mai mulți de față) ceea ce nimeni în țară nu putea face, cu atât mai puțin într-o întrunire de câteva sute de studenți, în care, în umbră, vedeam intenția de a-i împinge la ireparabil.

Un profesor de istorie era dator să facă ceea ce stă în cerințele specialității: critica mărturiilor, așa cum s-a făcut în ședința aceasta.

Cât privește aprecierile d-lui Bănescu, atunci când aruncă vorba «complici» și apostrofa «Dumneata, domnule Caracostea etc.», ele fac parte din arsenalul de interpretări ale vechilor scheme parlamentare și mă lasă rece. Sper, pentru dl. Bănescu, că atunci când temperamentul său se va calma, va regreta un gest și ieșiri care nu sunt în tradiția facultății de litere din București.”

La rândul său, decanul de la acea dată, italianistul Alexandru Marcu, a ținut și el să-și prezinte punctul de vedere, întregind astfel atmosfera acelor momente⁴:

„Îndemnul d-lui coleg N. Bănescu ca la provocare, autoritatea să fi răspuns cu provocare și la violență cu violență, prezintă, *astăzi*, cel puțin inconvenientul de a nu se fi produs atunci și imediat ce i-a fost dictat de conștiință.

Iar pentru că este vorba de «conștiință» și de «atunci», trebuie să adaug că a fost o împrejurare, direct legată de ceea ce formează obiectul discuției noastre, în care, împotriva aparențelor de *astăzi*, dl. coleg N. Bănescu a crezut că este bine să se asocieze la prudența de care a dat dovadă autoritatea, colegii și decanul acestei facultăți.

La insistențele d-lui coleg N. Bănescu de a da explicații cu privire la împrejurarea de «atunci», în care d-sa a crezut că este mai bine să fie prudent, am declarat în fața colegilor din consiliul profesoral următoarele:

După cum s-a consemnat într-un proces verbal al unei ședințe anterioare, în primul consiliu profesoral care s-a ținut după vacanța de Crăciun, dl. profesor N. Bănescu a cerut câteva momente de reculegere pentru memoria mult regretatului și marelui nostru coleg N. Iorga. În declarația pe care dl. Bănescu a făcut-o cu acel

³ Arh. St. București/Văcărești, *Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie*, dos.340/1939-1943, f. 274.

⁴ *Ibidem*, f. 275-277.

prilej și pe care mi-a dat-o după consiliu și în scris, spre a fi inserată întocmai în procesul verbal, protesta și împotriva «unor lașități», pe care nu le preciza, dar care erau de atribuit «regimului» pe atunci la putere. Dl. prof. P. P. Panaitescu, pe atunci rector al Universității, a protestat în ședință contra acestui termen și a cerut un moment de reculegere și pentru memoria tânărului istoric Cristescu⁵. După ședința Consiliului și dl. Panaitescu mi-a dat în scris declarația sa, spre a fi trecută întocmai în procesul verbal. Totodată, fostul rector m-a rugat să atrag atenția d-lui Bănescu că acea declarație, dacă ar fi fost menținut în ea cuvântul de «lașitate», ar fi fost adusă la cunoștința autorităților superioare. Aducând acest lucru la cunoștința d-lui coleg N. Bănescu, de față fiind și secretarul facultății, dl. Popescu-Spineni, am adăugat că acea aluzie, în forma neprecisă în care fusese făcută, s-ar fi putut răsfrânge și asupra colegilor săi de la facultate, dacă nu asupra întregii facultăți, ceea ce ar fi fost nedrept, întrucât, în limitele posibilităților sale și trecând peste consemnul general, decanatul se manifestase cu prilejul înmormântării regretatului coleg, arborând doliul la intrare și participând, prin subsemnatul și dl. secretar al facultății, la acea tristă ceremonie, cu care prilej am depus o coroană în numele profesorilor facultății de filosofie și litere din București și am prezentat condoleanțe familiei Iorga, prin fiica sa d-na Chirescu⁶, singura pe care am întâlnit-o în Capela Cimitirului Belu.

La această observație a subsemnatului, dl. coleg N. Bănescu, de față fiind secretarul facultății, mi-a declarat textual că ar conveni să suprimă din textul declarației sale cuvântul de «lașitate», dar mi-a mărturisit că se găsește în încurcătură, deoarece a dat între timp o copie de la textul aceleiași declarații unui membru al familiei Iorga. Totuși, a admis să suprimă acel cuvânt de «lașitate» și l-a șters cu mâna sa din textul autograf al declarației, care de altfel se păstrează în Arhiva facultății. Dl. coleg N. Bănescu își amintește, desigur, că atmosfera în care s-a petrecut scena a fost din cele mai calme și mai senine, cu toată îndurerarea de care eram toți cuprinși, oridecâteori se repuneau în discuție acele tragice întâmplări; după cum își amintește, și dl. secretar poate confirma, că i-am pus în vedere în prealabil că, în cazul în care nu ar fi voit să suprimă acel cuvânt, eu l-aș fi consemnat în procesul verbal, după cum, cu obiectivitatea care mă caracterizează, am procedat întotdeauna cu toate procesele verbale ale ședințelor noastre. Despre această obligație de a fi obiectiv și de a trece în procesul verbal textul autentic al declarației, îl anunțasem de altfel și pe fostul rector Panaitescu, în prezența fostului

⁵ Este vorba de Vasile Cristescu (1902-1939), legionar notoriu, apropiat al lui Corneliu Zelea-Codreanu, arestat în 1938, și internat în lagărul de la Miercurea Ciuc, de unde va reuși să evadeze. A fost împușcat de poliție la 26 ianuarie 1939, pe când se afla ascuns în locuința unor prieteni, fiind trădat – se pare – de chiar Horia Sima.

⁶ Se referă la Florica Iorga (1898-1954), căsătorită din 1918 cu colonelul D. Chirescu (1890-1980), cavaler al ordinului „Mihai Viteazul”, prefect de Storoiineț în 1931-1932, în vremea cât Iorga era prim-ministru (17 aprilie 1931-2 iunie 1932). Florica Iorga este autoarea unor volume de versuri : *Floarea soarelui* (1944), *In memoriam* (1945).

secretar al Universității, Mușatescu, și a secretarului facultății, dl. [Marin] Popescu-Spineni. Atâta numai că, între timp, dl. coleg Bănescu a crezut că este mai bine să suprimă din declarația sa scrisă cuvântul de «lașitate».

Din seara când a făcut-o până la prima ședință a consiliului profesoral, în care, conform uzanței, acel proces verbal trebuia citit și aprobat, s-a întâmplat însă ca regimul Legionar să fie desființat. Acest fapt l-a îndreptățit pe dl. N. Bănescu să ceară – prin dl. secretar – reintroducerea cuvântului de «lașitate», ceea ce s-a și făcut, întrucât fusese scos tot în urma unei hotărâri a d-sale, singurul în măsură să poată decide ce devin afirmațiile și aprecierile proprii. În registrul de procese verbale al facultății se găsește într-adevăr dovada celor mai sus afirmate.

Dar atunci: care este poziția adevărată a d-lui coleg N. Bănescu, în ce privește «curajul» pe care și-l atribue «acum» și «lașitatea» de care acuză pe alții în ce privește momentul de «atunci»? Căci oricâte insistențe și «intimidări» s-ar fi putut folosi pe lângă dl. coleg Bănescu, în scopul acelei retractări (dar intimidări nu era cazul să se producă și nu declară nici d-sa că s-ar fi produs), sigur este că un om de conștiință și de curaj nu ar fi convenit la acea retractare, cu niciun risc. După cum ar fi preferat să demisioneze imediat, atunci, spre a nu se simți dezonorat de colegialitatea unora dintre profesorii acestei facultăți; sau, în orice caz, spre a justifica învinuirile postume de acum și a le da cuvenita autoritate morală. Al. Marcu.”

Referindu-se așadar la un moment delicat petrecut în prima ședință a Consiliului de după vacanța de iarnă, cea din 8 ianuarie 1941, într-adevăr, aflăm consemnat laconic faptul că Al. Marcu aduce la cunoștință celor prezenți faptul că „a depus o coroană în numele profesorilor facultății la înmormântarea fostului coleg N. Iorga, luând parte la oficierea serviciului divin”⁷.

Este de altfel tocmai ședința în care N. Bănescu ia cuvântul, făcând următoarele afirmații și primind totodată și replica lui P.P. Panaitescu⁸:

„N. Bănescu: În legătură cu cele spuse de d. decan, aș vrea să adaug și eu câteva cuvinte, în aceeași ordine de idei. De la ultima noastră întrunire în Consiliu, s-a întâmplat un fapt care a umplut de durere inimile noastre. În împrejurări dramatice s-a curmat viața celui care, timp de patruzeci de ani, a ilustrat catedra de Istorie universală la această facultate. Nu voi încerca, d-lor colegi, a schița activitatea titanică a omului extraordinar, binefacerile mari ce s-au revărsat din această activitate, timp de două generații, asupra nației noastre. Sunt într-o adunare savantă și fiecare din d-voastră le cunoaște tot atât de bine ca și mine. Dar ceea ce vreau, în acest moment, e să dau expresie datoriei pe care o simt – și cred că sunt în

⁷ Arh. St. București/Văcărești, *Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie*, dos.340/1939-1943, f.311.

⁸ Arh. St. București/Văcărești, *Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie*, dos. 340/1939-1943, f. 312-313, 315.

asentimentul majorității acestui consiliu – ca, înainte de a relua lucrările noastre, să îndreptăm, peste toate urile dezlănțuite [și peste toate lașitățile]⁹, un gând pios către acela care a fost marele nostru coleg, neprețuit învățător celor mai mulți dintre noi. Ca un omagiu amintirii sale mari, rog să păstrăm un minut de reculegere.

Se păstrează câteva minute de reculegere.

P.P. Panaitescu: Întrucât d. Bănescu a omagiat amintirea lui Nicolae Iorga, țin să asociez la această omagiere și amintirea marelui istoric Vasile Cristescu, care se poate face măcar acum, căci în vremea când a fost ucis acesta era imposibil. Cer deci un moment de reculegere și pentru el.

Se păstrează câteva minute de reculegere.

N. Bănescu spune că, la această replică, are de răspuns numai atât: d-sa nu făcea parte, pe atunci, din Consiliul acestei facultăți; dacă ar fi făcut, e sigur că s-ar fi ridicat și atunci, cum s-a ridicat astăzi.”

Dincolo însă de aceste riposte și clarificări tardive, rămân faptele în sine, specifice unui mediu universitar extrem de eterogen din punct de vedere moral și intelectual¹⁰. De altfel, într-o scrisoare adresată de Al. T. Stamatiad lui Perpessicius, la 25 decembrie 1940, cel dintâi aprecia: „Popor de ticăloși și de nemernici! Academia Română a tăcut. Universitatea a tăcut. Biserica a tăcut. Magistratura a tăcut. Armata a tăcut. Presa a tăcut. O țară întreagă a tăcut. Îmi ascund capul în mâini de-atâta rușine. Hotărât, nu l-am meritat.”¹¹ În schimb, pentru funeraliile târzii, de reînhumare a lui Corneliu Zelea-Codreanu și a Nicadorilor, tot din acele zile, ceremoniile au depășit orice imaginație de prost gust, în procesiuni cu iz propagandistic, la care – din nefericire – au participat sute de fețe bisericești, tămâind în stânga și în dreapta, mobilizând o lume imensă, pentru care spectacolul morții însemna îndeosebi colaci și colivă!

Iar această vinovată tăcere era resimțită într-o societate în care decesul unei persoane cu o anume notorietate declanșa aproape de la sine o serie de rituri și ritualuri funerare, cu o durată mai scurtă sau mai lungă, cu un grad mai mare sau mai mic de complexitate ori de implicare publică etc. Pe de altă parte, chiar N. Iorga păruse cândva agasat de ritualurile înmormântării la noi, atât de complicate încât mereu și mereu acestea au generat nu doar persiflări, ci mai ales indiferență, un soi de rutină împovărătoare pentru participanți, în care se pierd sensurile inițiale ale morții, ale pioșeniei. Nu întâmplător, adresându-se soției sale Catinca, la 15 februarie 1939, N. Iorga se plânga de „obiceiul nostru sălbatec de la înmormântări, trebuind să stau două ceasuri afară în umezeala cimitirului până s-au

⁹ Partea care s-a dorit scoasă, pentru ca apoi să fie din nou inclusă.

¹⁰ Vezi Lucian Nastasă, „*Suveranii*” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2007.

¹¹ Cf. „Manuscriptum”, 3/1971, p. 77.

isprăvit cele unsprezece cuvântări”¹². Poate au fost gânduri pripite, pentru că – în fond – importanța morții este relevată tocmai de aceste cutume, de nenumăratele rituri existente în toate tipurile de societăți, iar în acest context ritualurile funerare apar întotdeauna ca fiind esențiale, doliul, discursurile, necroloagele destinate celui dispărut fiind mereu revelatoare. Se creează astfel o ambianță propice, prin care se transmit mesaje specifice, adaptate nu doar personajului invocat, ci și spectatorilor, pentru că funeraliile nu sunt altceva decât o modalitate de a transfera asupra defunctului statutul (social) avut în viață. Or, de data aceasta nu numai că nu a existat o scenografie funerară așa cum i s-ar fi convenit unei personalități de asemenea anvergură, ci mai mult, societatea românească a tăcut, așa cum a tăcut și tace în multe alte momente tragice ale ei.

Și totuși – deși această ultimă reflecție pesimistă este o realitate –, nu toată lumea a amuțit. Este și cazul pe care îl ilustrăm mai jos prin câteva documente, caz petrecut la Universitatea din Iași, acea instituție de învățământ superior unde s-au plămădit mișcările extremiste de la noi, dar și unde s-au manifestat deschis și puternic, în mai toată perioada interbelică, și reacțiile adverse, antilegionare și antifasciste. Iar protagonistul incidentului nu se bucură cât de cât de celebritate, fiind cunoscut îndeosebi de istoricii literari, din motive ce se vor desprinde aproape de la sine, pentru că este vorba de Octav Botez.

Fiu al generalului Panait Botez, mare susținător al unirii Principatelor Române, Octav se înrudea de altfel, prin mama sa Smaranda, cu Gh. Sion¹³. Dacă Octav Botez și-a dorit o carieră de profesor secundar, iar mai apoi de universitar, fratele său Eugen – cunoscut mai ales sub pseudonimul scriitoricesc Jean Bart – a urmat profesia tatălui, ajungând însă ofițer de marină, nu fără un impact decisiv asupra operei lui literare. Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că Octav Botez a pătruns în mediul universitar relativ târziu și doar pentru că a fost susținut mai ales de Garabet Ibrăileanu și de ceilalți dascăli de la „Viața românească”. Absolvent al Facultății de Litere din Iași în 1906, a încercat să se specializeze în filosofie la Berlin (1912-1913), a revenit în țară, a plecat din nou în străinătate pentru un doctorat, la Geneva (1914, în sociologie), dar fără rezultat. A fost aproape două decenii profesor de liceu la Iași, publicând totodată recenzii și cronici la „Viața românească”. Abia în 1925 a reușit să-și încropească o disertație doctorală, de fapt un studiu relativ la *Alexandru Xenopol, teoretician și filosof al istoriei*¹⁴, mai mult în perspectiva unei cariere universitare. De altfel, i se va și încredința suplinirea conferinței de Estetică și critică literară din Iași (de la 1 septembrie 1927), pentru ca în martie 1931 să fie definitivat pe post.

¹² N. Iorga, *Scrisori către Catinca. 1900-1939*, ediție Andrei Pippidi, București, Edit. Minerva, 1991, p. 245.

¹³ Acesta era fratele bunicii lui Octav Botez.

¹⁴ Tipărită apoi la București, Tip. Casa Școalelor, 1928, 221 p.

Totodată, cu scurte intermitențe, Octav Botez îl suplinește pe Ibrăileanu între 1930-1936, pentru ca după moartea acestuia să fie recomandat ca succesor prin „chemare” la Catedra de Istoria literaturii române moderne și estetică literară¹⁵, în baza unui referat semnat de Mihai Ralea și Iorgu Iordan, deși „opera” nu-l recomanda, excluzându-se astfel o eventuală contracandidatură din partea lui Dumitru Găzdaru, din cauza orientării politice a acestuia (era legionar), susținut fiind de Giorge Pascu¹⁶. În plus, unul din partizanii lui Octav Botez, Iancu Botez (nu exista nicio relație de rudenie între cei doi) – titularul Catedrei de engleză –, spera că va obține pentru fiul său, Constantin (Sachi), conferința rămasă vacantă, ce ar fi trebuit să devină una de Filosofie științei. Că lucrurile s-au petrecut altfel, se știe acum prea bine datorită faptului că despre ocuparea conferinței de Estetică și critică literară s-a scris deja suficient de mult, acolo fiind implicat nimeni altul decât George Călinescu¹⁷.

Dintr-o altă perspectivă, Octav Botez a devenit în mediul intelectual ieșean un soi de legendă, ajungând să fie invocat chiar mai mult decât Al. Philippide, ca tip al universitarului închis în turnul său de fildeș, abstras lumii reale, departe de frământările cotidiene, preocupat doar de carte, de lecturi, de reflecție asupra fenomenelor culturale etc. De altfel, nu întâmplător C. Stere îl supranumise „Bilateralul”, datorită faptului că era specialist în filosofie și în literatură, iar Ibrăileanu îi zicea „Filosofic”, reliefând cumva lipsa de voință a lui O. Botez¹⁸. Oricum, un contemporan îl descrie astfel pe universitarul nostru: „Un om scund, cu spatele puțin adus, ca și cum ar fi rămas așa fiindcă a stat o viață de om aplecat pe mesele bibliotecilor, purtând ochelari de miop, a căror echilibru nestabil pe nas îi dăduseră un tic nervos și fulgerător pentru a-i așeza mereu, agitat și mobil, mereu în mișcare, curios peste măsură, nu putea suferi să vadă o carte, oricare ar fi, fie și de algebră, fără să o ia imediat în mână, să o apropie exagerat de ochelari și să o foileteze, rămânând, apoi, izolat, cu ea în mână, ceasuri întregi, ca s-o cerceteze de-aproape.”¹⁹ Iar un alt memorialist mai adaugă la acest portret faptul că Octav Botez „era un taciturn”, care a destăinuit însă lui Mihail Sevastos faptul că „banii îi ține nevastă-mea [Silvia], care nu prea vede cu ochi buni cumpărarea de cărți în dauna cheltuielilor pentru copii. (...) Pentru ei este în stare să facă orice, chiar să

¹⁵ Vacanța catedrei în „Monitorul Oficial”, nr. 273, din 23 noiembrie 1936. Dosarul „chemării” la Arh. St. Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”. Rectorat, dos. 1613/1936, 14 file.

¹⁶ „Revista critică”, XI, 1937, p. 66-83; Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, Edit. Minerva, 1982, p. 42-47. În epocă s-a vehiculat și numele lui Mihail Sadoveanu ca succesor al lui Ibrăileanu („Curentul”, 17 aprilie 1936).

¹⁷ N. Mecu, G. Călinescu, *Doctoratul și conferința universitară. Mărturii epistolare*, „Revista de istorie și teorie literară”, XXXI, 1983, nr. 3, p. 12-18; Ion Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, București, Edit. Cartea Românească, 1981, p. 183-201.

¹⁸ Mihail Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească”*, ediție în întregime refăcută, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 311.

¹⁹ Demostene Botez, *Memorii*, București, Edit. Minerva, 1970, p. 311.

cheltuiască până la ultima lețcaie.”²⁰ Poate de aceea O. Botez părea unora dintre cei ce-i erau colegi la Universitate un tip cu „capul în nori”, care în viața de familie se afla „sub papucul nevestei”!

Însă acest personaj parcă dintr-o altă lume, prea puțin implicat în tot felul de sforării universitare, care mai mult asculta la alții decât ar fi încercat să-i convingă de ceva pe confrății de breaslă, acest timid în aparență, frământat în sine, are – sub impactul evenimentelor din toamna lui 1940 – o ieșire surprinzătoare, provocată inițial de împrejurările în care și-a pus capăt zilelor fostul său coleg de la Berlin și ulterior de cancelarie la facultate, Petre Andrei, iar mai apoi de asasinarea mai vechiului său adversar în estetica literară, Nicolae Iorga, care la vârsta de 69 de ani, pe când se afla în vila sa de la Sinaia, a fost ridicat în după-amiaza zilei de 27 noiembrie 1940 de o „echipă a morții”²¹, special constituită pentru el, și dus în marginea pădurii de la Strejnic, fiind răpus de mai multe focuri de armă, după ce în noaptea anterioară mai fuseseră asasinați la închisoarea Jilava alți foști „inamici” ai mișcării legionare, așa cum la Snagov a fost împușcat economistul universitar Virgil Madgearu.

Numai că, pe când toată țara tăcea, sub povara unei nopți specific românești a „cuțitelor lungi” și unei „Novemberpogromnacht”, la Iași s-au auzit câteva voci, mai mult sau mai puțin ferme, dar mai ales de o profundă încălcătură simbolică, pentru că aparțineau lui Andrei Oțetea, Paul Nicorescu și George Călinescu. Însă împrejurarea în care a fost antrenat Octav Botez surprinde în cel mai înalt grad, atât prin natura firii acestuia, de obicei împăciuitoare, dar manifestând acum o evidentă și curajoasă revoltă împotriva crimei, cât și prin implicarea unui fost student al său, Eugen Coșeriu, militant legionar, agresiv în atitudine și limbaj într-un spațiu în care ar fi trebuit să domnească transcendența spiritualității, a culturii și științei. Deși momentul a fost evocat nu demult²², centrul de greutate l-a constituit scenografia discursului pro-Iorga și a contextului, și mai puțin personajele implicate, în vreme ce acum mai bine de trei decenii Iorgu Iordan a căutat să repare imaginea confratelui filolog – Eugen Coșeriu –, lăsând deoparte esența momentului, pentru a converti „cazul” Octav Botez în folosul imaginii personale, de principală victimă a legionarilor²³.

Or, din această ultimă perspectivă, trebuie amintit faptul că una dintre figurile centrale ale incidentului, alături de Octav Botez, a fost nimeni altul decât pe atunci

²⁰ Mihai Sevastos, *op. cit.*, p.23-24. Octav Botez a avut două fete, care și-au desăvârșit studiile universitare la Paris. Totodată, avea la Iași o impresionantă casă pe o stradă importantă (la nr. 1), lângă Spitalul Sf. Spiridon, care astăzi îi poartă numele.

²¹ Vezi Diana Cristev, *Dosarul asasinilor lui Nicolae Iorga*, „Manuscriptum”, 3/1971, p. 69-76.

²² Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, ed. II, București, Edit. Humanitas, 2012, p. 195-196.

²³ Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, Edit. Minerva, 1982, p. 315-322. Am considerat util ca documentelor inedite pe care le tipărim acum să adăugăm, într-o formulă completă, și ceea ce a prezentat Iorgu Iordan, pentru o imagine cât mai cuprinzătoare prin mărturiile vremii.

tânărul student, Eugen Coșeriu (1921-2002), care după evenimentele surprinse documentar mai jos și eșecul rebeliunii legionare din ianuarie 1941 și-a continuat studiile în Italia fascistă (la Roma, Padova și Milano), refugiindu-se apoi în Uruguay, unde s-a afirmat în lingvistică. A predat la Universitatea din Montevideo (1950-1963), pentru ca în cele din urmă să se stabilească în Germania Federală, creând ceea ce s-a numit „Școala de lingvistică de la Tübingen”. În mod bizar, prea puțin s-a vorbit despre această etapă a biografiei sale, de tânăr înregimentat în Mișcarea legionară, cu atitudini violente, antisemite și totalitare. În schimb, ulterior a fost prezentat ca un „anticomunist”, potrivit dictaturii ceaușiste, motiv pentru care – în mod paradoxal – a și fost numit membru de onoare al Academiei Române în 1991, cetățean de onoare al câtorva importante orașe de la răsărit de Carpați (inclusiv al Iașului pe care în 1940 l-a străbătut în uniformă legionară), poate mai curând ca susținător al unității lingvistice în ceea ce a constituit cândva România Mare, posteritatea lui generând încă din abundență comemorări, aniversări, evenimente științifice. Iar în corul incidentului de la începutul lunii decembrie 1940, pe care îl relatăm acum, s-au mai adăugat și alți studenți – mai ales fete – cu evidente simpatii legionare, ale căror nume nu ne mai spun nimic astăzi.

Nu putem lăsa însă neevidențiată atitudinea altor tineri implicați în evenimentul de atunci, poate la fel de cutezători precum profesorul lor, și menționăm aici îndeosebi pe Alexandru Piru cu soția sa și pe Viorel Alecu, proaspeți licențiați, dar care gravitau în jurul lui Octav Botez și mai ales a lui G. Călinescu cu a sa „Noua Junime” și periodicul „Jurnalul literar”. Dacă despre Al. Piru (1917-1993) s-a vorbit și se va mai vorbi încă, pentru faptul că o lungă perioadă de vreme – ce acoperă mai tot regimul comunist din România – a fost profesor de literatură la Universitățile din București și Craiova, autor al mai multor volume de istorie literară, elaborate în maniera celui căruia i-a fost cândva asistent (G. Călinescu), dar și al unor monografii de scriitori ori din tomuri de critică literară, despre celălalt congener – Viorel Alecu (1917-2000) – mai vorbesc doar istoricii literari. Acesta a fost peste două decenii profesor secundar prin diverse orașe, abia din 1967 ocupând un loc binemeritat de cercetător în cadrul Institutului de Cercetări Pedagogice din București. Dar mereu și-a dovedit atașamentul față de fostul său magistru, devenind chiar un exeget al lui G. Călinescu prin cel puțin două volume de referință (despre *Opera literară* și, mai apoi, *Jurnalul literar*), la care se adaugă că alte opuri de istorie literară ori proză, precum și un soi de roman cu tentă memorialistic de o valoare încă prea puțin reliefată.

Într-un fel, aceste două excepții menționate (de altfel, deloc izolate), alături de studenții extremiști de dreapta, dau mai multă greutate constatărilor lui Octav Botez, din octombrie 1937, când îl avertiza pe G. Călinescu – proaspătul, pe atunci, conferențiar de critică și estetică literară la Iași –, asupra calității publicului studentesc: „Deși am întâlnit, aproape numai între studenți (căci 70% sunt studente), unele elemente bine înzestrate, acestea sunt rare și fericite excepții. În genere, nivelul cultural, din cauze prea cunoscute (cei mai mulți studenți vin din orașe din provincie,

mulți din Basarabia), e *scăzut*. Au un bagaj de lectură redus, au citit puțină literatură, nu știu mai deloc filosofie, puțin limba franceză, mai deloc germană. Curiozitatea, dorul de a studia nu le lipsește, dar armătura intelectuală cu care vin e insuficientă.”²⁴

Ca epilog indirect al evenimentului ilustrat mai jos prin cele șase documente, ar fi de amintit verdictul Comisiei pentru revizuirea situației membrilor corpului didactic, instituită de legionari prin legea nr. 3670 din 2 noiembrie 1940, comisie ce a funcționat la București, fiind alcătuită din P.P. Panaitescu (ca președinte), Traian Herseni, Dan Rădulescu, Gh. Nechita, Iacob Lazăr, Vintilă Dongoroz, G. Meitani, Iordache Făcăoaru, Virgil Nițulescu, Dimitrie Găzdaru, Stan Ionescu, Ștefan Bogdan și Petre Tomescu. În cazul lui Octav Botez, comisia în cauză s-a reunit pe 7 ianuarie 1941 în clădirea Ministerului Educației²⁵, luându-se decizia de a-l pensiona pe profesorul ieșean, deși avea doar 57 ani, în temeiul unui raport întocmit de D. Caracostea, pe care îl reproducem ca un ultim document al Anexei. Lucrul ce nu s-a petrecut datorită îndepărtării legionarilor de la putere în urma rebeliunii din 21-23 ianuarie 1941. Octav Botez a încetat din viață nu mult după aceea, la 25 septembrie 1943.

²⁴ G. Călinescu și contemporanii săi (*Correspondență primită*), I, ed. Nicolae Mecu, București, Edit. Minerva, 1984, p. 129.

²⁵ *Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice*, dos. 1051/1940, f. 40-48.

ANEXE

1

Facultatea de Litere și Filosofie
Iași
Nr. 1185 din 10 decembrie 1940

Ministerul Educației Naționale. București
Domnule Ministru,

Conform ord. dv. no. înreg. 2017/1940 cu privire la cazul profesorului Octav Botez, despre care vă raportasem cu telegrama no. 1163/1940, am invitat pe dl. prof. O. Botez, precum și alte persoane care se aflau în sală la cursul său în ziua de marți 3 dec. 1940, să-mi facă declarații cu privire la incidentul petrecut.

Am obținut astfel 11 declarații, care se pot grupa în trei grupe:

a) 1) Prof. Octav Botez; 2) Al. Piru și 3) Viorel Alecu, licențiați în litere, și 4) Sim. Vărzaru, profesor la Liceul de aplicație din Iași.

b) 1) Eugen Coșeriu, student la facultatea noastră de litere; 2) Mărioara Hamza; 3) Corina Mitan; 4) Georgeta I. Cămârzan; 5) Eliza Marinescu, și 6) Alexandra R. Marinescu, studențe la facultatea noastră de litere.

c) 1) Gr. Scorpan, asistent la facultatea de litere.

Din aceste declarații rezultă că în ziua de marți 3 dec. 1940 dl. prof. O. Botez, înainte de a-și dezvolta lecția sa despre poetul Grigore Alexandrescu, a-ncearcă să comemoreze pe istoricul N. Iorga, răposat de curând, dar a fost împiedicat de studentul Eugen Coșeriu și apoi de dl. Gh. Lică, președintele Centrului Studențesc Iași, care a invitat pe studenți să părăsească sala.

În tot timpul incidentului, d-nii Eugen Coșeriu și Gh. Lică au avut față de dl. prof. O. Botez o atitudine cuviincioasă.

Dl. prof. O. Botez afirmă că a ținut să comemoreze pe decedatul N. Iorga fiindcă acest lucru îl făcuse mai înainte și d-nii prof. [P.] Nicorescu, [A.] Oțetea și conf. [G.] Călinescu.

Este totuși o mică deosebire de procedare. Pe când d-nii Nicorescu, Oțetea și Călinescu spusese despre N. Iorga numai câteva cuvinte în treacăt, dl. O. Botez înștiințase pe studenți, prin dl. [Al.] Piru, cu o zi mai înainte.

În timpul parlamentărilor, dl. prof. O. Botez a pronunțat [aprecieri] surprinzătoare la adresa actualului regim, considerându-l un regim de teroare. Pe de altă parte, și-a închipuit că [...] ²⁶ a fost izvorât din propria conștiință a studenților [...] ²⁷ d-lui prof. D. Găzdaru [...] ²⁸

Dar dl. prof. D. Găzdaru nici nu se afla în Iași, iar dl. Scorpan declară că n-a știut nimic de chestie, deoarece d-sa era ocupat la Teatrul Național, unde-i director.

Vă trimit în original cele 11 declarații pentru a putea lua cunoștință de toate detaliile și a lua măsurile ce veți crede de cuviință.

²⁶ Fragment lipsă.

²⁷ Fragment lipsă.

²⁸ Fragment lipsă.

Declarația d-lui prof. Octav Botez este interesantă și din punct de vedere al punctuației!

Pentru a înțelege mai bine atitudinea d-lui prof. O. Botez, îmi permit să vă aduc la cunoștință că d-sa este un om extenuat și în permanentă stare de tensiune nervoasă, din cauza eforturilor făcute să stăpânească ceea ce nu poate stăpâni și a disperării de care-i cuprins văzând că nu reușește a fi luat în serios.

Decan,
G. Pascu

(Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 955/1940, f.123-124)

[Rezoluție: „La dosar. Dl. prof. Botez va fi supravegheat de dl. decan”. Semnat: Traian Herseni.]

2

Depoziție asupra incidentului care a avut loc la cursul de Istoria liter. române, din ziua de 3 decembrie a.c.

Câteva zile înainte de a ține cursul meu din 3 decembrie, am fost pus de împrejurări în fața unei grele probleme de conștiință.

Datoria mea de Profesor, critic și istoric literar, ca și demnitatea mea omenească, mă obligau, respectând tradiția acestei facultăți, să consacru măcar câteva vorbe celui care a fost N. Iorga, după cum făcusem cu ocazia morții lui O. Goga, acum doi ani.

Îmi dădeam seama, în același timp, că în starea actuală de spirit, aceasta ar putea provoca unele reacțiuni, urmate de consecințe, pentru mine grave.

Aflând însă că doi colegi, domnii Nicorescu și Oțetea, au vorbit în cursul săptămânii trecute, fără a fi de nimeni tulburați, despre N. Iorga, pentru a nu fi considerat ca un laș de către aceștia, și mai cu seamă de către studenții mei, sentiment pe care nu l-aș fi putut suporta, m-am decis să accept riscul, orice s-ar întâmpla.

Menționez detaliul că unul din studenții mei mă întrebase, pe când ieșeam de la curs, dacă voi vorbi despre Iorga în prelegerea viitoare. Fiindcă nu știam în acel moment ce făcuseră colegii pomeniți mai sus, i-am răspuns, după cât mi-aduc aminte: „Probabil”, interpretând atitudinea lui ca o dorință sau ca ceea ce cerea de la mine, cel puțin o parte din auditoriul meu obișnuit.

Aveam intenția să vorbesc scurt, obiectiv, imparțial, arătând ce este după părerea mea caduc și ce socot că va rămânea în picioare, în viitor, din imensa operă literară a defunctului. Notez în treacăt că departe de a fi un admirator, vreme de trei decenii am fost într-o tabără ideologic dușmană a celeia a lui N. Iorga și că în cursul meu asupra curentului sămănătorist din 1937-938 am combătut adesea principiile ca și sentințele lui literare.

Câteva minute înainte de începerea cursului, m-am întâlnit în cancelaria facultății cu dl. conf. G. Călinescu, care m-a întrebat: „Vorbești desigur despre Iorga?” I-am răspuns afirmativ, iar d-sa mi-a spus: „Eu am vorbit chiar acum, netulburat de nimeni.”

Înțelesesem greșit că-i consacrase întreaga prelegere, dar am aflat mai târziu că, tratând despre Maiorescu, pomenise în treacăt „despre un cronicar modern răpus, ca și Miron Costin odinioară, de gloanțe”*.

Cele comunicate însă de d-sa m-au întărit în hotărârea luată, știind că orele noastre de curs, venind una după alta, aveau aproape același public.

În fața unui auditor mai numeros decât de obicei, și în care am observat și persoane străine de Universitate, am început să vorbesc. Dar abia spusesem câteva fraze, când în momentul în care rosteam cuvintele: „Sunt oameni care pot fi înlăturați din viață, însă nu din patrimoniul spiritual al unei națiuni”, studentul Coșeriu, despre care am aflat mai târziu că asistasese și la prelegerea d-lui Călinescu, înaintând spre mine, în cămașă verde (a se nota că portul ei fusese interzis de comandantul Mișcării Legionare cu o zi înainte), mi-a vorbit astfel: „Domnule profesor, cursul dvs. de anul acesta tratează despre epoca lui Alecsandri. Dacă voiți să vorbiți despre N. Iorga nu o puteți face decât într-o conferință, cu autorizația rectorului.”

Indignat de această somațiune în public, care mi s-a părut impertinentă, și urmând cu orice preț un scandal, căci dl. Coșeriu ar fi putut foarte bine să-mi comunice ce voia în particular, înainte de deschiderea cursului, l-am întrebat în numele cui vorbește. El mi-a răspuns: „Execut un ordin al d-lui Lică, președintele Centrului Studențesc.”

Cunoscând puterea și metoda d-lui Lică, pentru a evita scandalul, după un moment de ezitare i-am spus: „Ținând seama de împrejurări, renunț de a mai vorbi despre N. Iorga”. Pentru a nu rămâne totuși umilit în fața studenților mei, lucru pe care îl urmărea probabil dl. Coșeriu, am ținut să adaug: „Să se știe însă că am renunțat numai în fața *teroarei*”. Dl. Coșeriu mi-a răspuns: „Domnule profesor, mă insultați, nu e vorba de teroare, nu am la mine revolver”. I-am răspuns: „Teroarea poate fi de mai multe feluri, ea poate exista și fără revolver. De altfel, chiar dacă l-ai avea, nu m-aș teme.”

În acest timp, am auzit în sală tumult și strigăte de indignare împotriva studentului Coșeriu: „Nu-i dați ascultare, domnule profesor”, iar câțiva studenți au înaintat spre el. Am căutat să aplanez conflictul, exprimându-mi regretul că un student distins, pe care l-am apreciat totdeauna, se poartă astfel cu mine, dar am auzit noi strigăte de indignare și protest, însoțite de vorbele: „Nu vă potriveți, domnule profesor, unui cretin.”

În această învălmășeală, studentul Coșeriu s-a retras și mi s-a spus mai târziu că m-ar fi amenințat la plecare.

Supunându-mă voinței atotputernice a d-lui Lică, transmisă prin dl. Coșeriu, și renunțând să vorbesc despre N. Iorga, credeam că furtuna luase sfârșit. După câteva minute de reculegere, căci fusesem destul de tulburat de cele întâmplate, am început – în continuare cu prelegerea trecută – să vorbesc despre Grigore Alexandrescu.

Cu cinci minute însă înainte de sfârșitul orei, se aud niște lovituri puternice în ușa încuiată a sălii de curs. Înțelegând ce urma să se întâmple, am spus adresându-mă auditoriului: „Fiți calmi, sosește plutonul de execuție”, și am descuiat singur ușa. Au năvălit atunci în sală dl. Lică, însoțit de 5 studenți (niciunul din ei nu era de la Litere), aduși de dl. Coșeriu.

După ce m-a apostrofat, spunându-mi că a venit să-mi arate ce înseamnă teroarea, vociferând groaznic, dl. Lică a strigat studenților: „Toată lumea afară!” În același timp, un student, despre care am aflat că era dl. Cobâlaș de la Drept, mi-a strigat amenințător: „Comunistule, masonule, ai să fii dat ca Iordan afară din Universitate.” I-am răspuns calm: „Dovezi !”, dar atunci dl. Lică, intervenind, i-a ordonat să tacă. Cu o voce tot atât de tare,

d-sa a strigat apoi auditoriului îngrozit, care se pregătea să plece (am văzut studenți cu ochii în lacrimi, iar câteva au leșinat): „Nu este permis, nu putem permite, noi, care am suferit în închisori, să se vorbească în această Universitate despre N. Iorga, *cea mai mare canalie a neamului*.”

L-am lăsat să peroreze, apoi am spus, pe un ton liniștit: „Respect sentimentele dvs. și înțeleg tot ce spuneți despre Iorga, ca om. Dar nu despre om voiam să vorbesc, ci – în calitate de profesor – despre istoricul și literatul Iorga, pe care, oricât de grele ar fi păcatele omului, nimeni nu-l poate elimina din cultura noastră. Însuși ideologia legionară socot că-i datorește ceva ...”

Am văzut însă că vorbeam zadarnic, căci d-sa mi-a răspuns violent: „Noi nu ne încurcăm în astfel de subtilități. Pentru mine, cel din urmă plugar valorează mai mult decât N. Iorga.”

Înțelegând că discuția cu un om care nega însuși rostul culturii devine inutilă, l-am întrebat numai de ce atunci când trei profesori înaintea mea au vorbit despre N. Iorga, legionarii au crezut că trebuie să fiu sancționat numai eu. Mi-a răspuns, cam încurcat, că nu fusese informat despre ceilalți și, plecând, mi-a declarat că-și cere scuze pentru gestul său inelegant față de mine.

Octav Botez

* Miron a fost *decapitat*, nu împușcat. [Nota lui] G. Pascu.

(*Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice*, dos. 955/1940, f.125-126)

3

Domnule Decan,

La adresa d-voastră cu no.1173 din 4 decembrie 1940, subsemnatul Piru Alexandru, licențiat al Facultății de litere și filosofie, am onoarea a vă raporta următoarele:

În ziua de marți 3 decembrie, orele 17, asistam la cursul de Istoria literaturii române moderne al d-lui prof. Octav Botez. În momentul când d-sa a anunțat că va vorbi despre N. Iorga ca istoric literar, studentul Eugen Coșeriu, care se afla în sală, a mers la catedră, în uniformă de legionar, și l-a somat să facă altă prelegere. După ce d. profesor Botez s-a supus, declarând că trebuie să se conformeze ordinului elevului său, d. Eugen Coșeriu a continuat să rămână în fața clasei și să-l sfideze. Cum auditoriul era turmentat de această întâmplare neașteptată (căci despre N. Iorga mai vorbisera și alți domni profesori, fără ca cineva să protesteze) și fiindcă două domnișoare studente leșinasera de spaimă, am invitat pe d. Coșeriu să-și considere misiunea îndeplinită și deci să părăsească sala. Notez că n-aveam nimic împotriva d-lui Coșeriu, care-mi era prieten și chiar i-am dat posibilitatea, în luna octombrie, de a lua masa la Școala Normală Superioară în contul bursei pe care o aveam acolo ca elev. De altminteri, d. Coșeriu audia se cu o oră mai înainte pe d. prof. G. Călinescu care, de asemenea, vorbise despre N. Iorga.

După un sfert de oră de la plecarea d-lui Eugen Coșeriu, în timp ce d. prof. Octav Botez vorbea despre lirica patriotică a lui Grigore Alexandrescu, s-au auzit puternice bătăi în ușa din față a amfiteatrului unde se ținea cursul. Dându-se imediat drumul, au intrat d-nii: Gh. Lică, Cobâlaș, Coșeriu, Ciocan și alții pe care nu-i cunosc.

D. Gh. Lică a strigat studenților: „Părășiți sala!”, iar d. Cobâlaș i-a adresat d-lui prof. Octav Botez aceste cuvinte: „Fiindcă voi nu sunteți în stare să luminați studențimea, am venit noi s-o luminăm”. Apoi i-a zis: „Ești un francmason, un comunist, ca și Iorgu Iordan”. A intervenit însă d. Lică spunând d-lui Cobâlaș: „Taci”, și a continuat: „Bănuiam că d-ta vei vorbi despre canalia de Iorga.” Atunci d. prof. a încercat să explice că nu-l interesează Iorga ca om și mai ales ca om politic, ci numai ca istoric literar. D. Lică a ripostat: „Poate să fie Iorga istoric, dar dacă e canalie, atunci cel din urmă plugar român îi este superior.” A urmat apoi un discurs pronunțat *magna voce* cu admirabile accente de patriotism sincer.

La toate celelalte încercări ale d-lui prof. Octav Botez de a se explica, d-nii Lică și Cobâlaș au răspuns că „nu discută”. Între timp, d. Lică mi-a adresat mie, care fusesem somat să rămân în sală, calificativul de „hoț”.

În cele din urmă, d. Lică și-a cerut scuze d-lui prof. Octav Botez, recunoscând că fusese obligat să se poarte inelegant.

Adaug că d. Coșeriu mi-a spus atunci când, după formularea ordinului său, pleca: „N-o să mai aveți plăcerea să-l ascultați pe Octav Botez.”

Aceasta este depoziția mea.

Primiți, vă rog, domnule decan al Facultății de Litere din Iași, asigurarea deosebitului meu respect.

7. XII. 1940

Al. Piru

Licențiat în Litere

Iași, str. Voinicilor

(*Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 955/1940, f.129*)

4

Domnule Decan,

La cererea pe care mi-ați făcut-o prin confidențiala din 5 decembrie 1940, am onoarea a vă raporta cazul petrecut în după amiaza zilei de marți 3 decembrie a.c. la cursul de „Istoria literaturii române moderne”.

dl. profesor O. Botez și-a început cursul cu intenția de a comemora pe N. Iorga, fapt pe care-l obișnuia ori de câte ori înceta din viață vreo personalitate din lumea literelor sau științei românești, care avea vreo afinitate cu cursul domniei sale.

Nici n-a sfârșit bine prima frază, în care arăta emoția ce l-a copleșit la aflarea morții lui Iorga, când studentul Coșeriu din anul al II-lea s-a sculat din fund și după ce și-a dezbrăcat paltonul, apărând în uniformă legionară, a pășit țănoș până în fața catedrei, interzicându-i d-lui Botez de a vorbi despre Iorga.

Dl. Botez s-a arătat foarte surprins, cu atât mai mult cu cât Iorga mai fusese comemorat cu ocazia morții de profesori (ca d-nii Andrei Oțetea, Paul Nicorescu și Petre Caraman) din aceeași facultate.

Sala a început să se manifeste ostil față de gestul d-lui Coșeriu, iar eu și prietenul meu Piru, indignați la culme, am intervenit silind pe dl. Coșeriu să părăsească sala. Dl. Botez i-a spus d-lui Coșeriu înainte de a părăsi sala, în mod forțat, că se supune în fața teroarei, continuând să vorbească despre Grigore Alexandrescu. Cu toate acestea, după nici un sfert de oră de la plecarea d-lui Coșeriu, bătai puternice de cizme s-au auzit în ușa amfiteatrului. După ce unul din studenți a deschis ușa, și-au făcut apariția d-nii Coșeriu și Lică, urmați de serioase ajutoare. La această apariție stranie și neașteptată, am părăsit sala nedorind să am de furcă cu oameni de care trebuie să te ferești și pe de altă parte, trebuie să mărturisesc sincer, nedorind să părăsesc viața la vârsta nu fragedă, dar prematură de 23 ani. Multe fete au leșinat, de corpurile acestora mă împiedicaser pe sală și pe scări. Din urmă se auzea vocea d-lui Coșeriu, care mă striga. Am părăsit imediat facultatea, venind – precum știți – la dumneavoastră spre a vă aduce cazul la cunoștință.

Amănunte în legătură cu faptele petrecute de la intrarea d-lor Lică și Coșeriu în sală se vor găsi în declarația d-lui Piru, care a rămas pe loc.

Primiți, vă rog, d-le decan asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Viorel Alecu
licențiat în litere

(Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 955/1940, f.130-131)

5

Declarație

Subsemnatul, Eugeniu I. Coșeriu, student an. II și vicepreședinte al Soc. Studenților în Filosofie și Litere din Iași, declar următoarele:

Aflând că în ziua de 3 dec. dl. prof. univ. Octav Botez va comemora la cursul domniei sale pe Nicolae Iorga, am socotit faptul ca o vădită provocare și ca o sfidare nemărturisită (cuprinzând și anumite aluzii de natură a crea în studențime o atmosferă ostilă legionarismului), din următoarele motive:

1. Dl. prof. Octav Botez nu a apreciat pe Nicolae Iorga și n-a vorbit niciodată în termeni buni despre el.

2. O anumită categorie de studenți (printre care dl. Piru și alții) fusese anunțată din timp de această provocare. Considerând această atitudine ca nepotrivită cu rolul educativ al Universității și nepotrivită cu obligația profesorului de a face la curs numai cultură și știință fără ingrediente de altă natură, am raportat chestiunea camaradului Gheorghe Lică, președintele Centrului Studențesc Iași, care mi-a ordonat să invit pe dl. profesor Octav Botez să nu trateze la curs chestiunea de mai sus.

M-am prezentat deci la ora d-lui prof. O. Botez și de îndată ce a început în chipul acesta: „Cu inima îndurerată de moartea atât de năpraznică și de neașteptată a distinsului profesor și istoric literar Nicolae Iorga...”, m-am ridicat și i-am spus pe un ton foarte politicos: „Domnule profesor, regret că trebuie să vă rog în numele studențimii să nu tratați acest subiect la cursul domniei voastre, întrucât nu are nicio legătură cu acesta, titlul fiind «Epoca Alecsandri». Dacă doriți însă să țineți o conferință în acest sens, deosebită de curs, trebuie să aveți aprobarea domnului rector al Universității.”

Domnul profesor a spus că-i nevoit să se supună teroarei. I-am răspuns că: „nu poate fi vorba de teroare, ci de o rugămintă, deoarece n-am venit să vă silesc cu revolverul sau să vă ameninț”. Domnul profesor mi-a replicat: „Vedeți ..., cuvântul teroare are mai multe sensuri...” și a chemat ca martori pe studenți, că-i nevoit să se supună teroarei exercitată de noi: „Vedeți ... e un *regim de teroare*, căruia trebuie să ne supunem.”

Totodată, dl. profesor Botez a pretins că și alți profesori au vorbit despre Nicolae Iorga la curs și totuși nimeni nu i-a oprit, și mi-a citat numele d-lor profesori: Călinescu, Oțetea, Nicorescu. Dl. prof. Călinescu a spus textual: „Iorga a fost un copil naiv și besmetic, care însă era simpatic oarecum ca scriitor.” Cu privire la ceilalți d-ni profesori, am răspuns că n-am aflat că vor trata acest subiect, căci altfel i-aș fi rugat același lucru și din aceleași motive.

D-nul profesor a pretins că aș putea la un moment dat să-l ameninț cu pistolul sau să-l omor și pe domnia sa „*cum l-am ucis pe Iorga*” – *acuzând deci legionarii de omorârea lui Iorga*, faptă care, cum se știe, a fost înfierată de regim și de guvern. Dl. profesor a mai spus că Iorga a fost profesor, critic literar și student al facultății noastre, lucru pe care l-am recunoscut, dar care nu-i dădea d-lui profesor Botez dreptul să mă insulte, întrucât executam un ordin pe care trebuia să-l respect.

Dl. profesor Botez m-a întrebat dacă chestiunea are vreo legătură cu d-nii Găzdaru sau Ciorpan, închipuindu-și că legionarii au cu domnia sa cine știe ce chestiune personală. Mi-a spus apoi, pe un ton ironic, că în orice caz mă felicită ca pe un fost elev al domniei sale – foarte apreciat – și crede că voi ajunge departe, că ordinul îmi va renta, că-mi va aduce profit. I-am răspuns că legionarul execută ordinele fără să aștepte vreo recompensă pentru asta.

În timpul acesta, o studentă – d-na Piru – se silea să ațâțe pe studenți împotriva mea, îndemnându-i să protesteze și să susțină ca profesorul să vorbească ce vrea. Dl. Piru, licențiat în litere, a cerut ca dl. profesor să-mi pretindă să ies afară. Am arătat domnului profesor că nu-mi poate nimeni cere să părăsesc sala și am protestat împotriva atitudinii neacademice a d-lui Piru. Dl. profesor a spus atunci: „D-le Piru, renunță, mai bine vedeți ... *e un regim de teroare; îți pot face și dumitale cum i-au făcut lui Iorga. Dumnealor au forța, noi nu avem nimic.*”

Toate acestea au fost spuse în fața unui amfiteatru cu peste 80 de studenți. Pentru că nu se puteau suporta insultele grave aduse regimului legionar și studențimii, am raportat cazul camaradului Gheorghe Lică, președintele CSI, pentru a lua măsuri în consecință.

Toate acestea s-au întâmplat întocmai, lucru pe care-l garantez cu cuvântul meu de student.

Eugen Coșeriu

(Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 955/1940, f.133-134)

În același spirit se înscriu și declarațiile studentelor Marioara Hamza (din anul III) și Corina Mitan (anul IV), care confirmă cele spuse de Eugen Coșeriu, rezultând totodată măcar atașamentul lor față de legionari, dacă nu cumva și înregimentarea. (*Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice*, dos. 955/1940, f.135-136)

6

Declarație

Subsemnata, Cămărzan I. Georgeta, studentă anul II la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, secția filologie modernă, declar următoarele cu privire la cele ce s-au întâmplat în ora de Istoria literaturii române moderne ținută de la 5-6 în ziua de marți 3 decembrie 1940, de către dl. prof. Octav Botez.

Dl. prof. O. Botez a început prin a anunța că va vorbi despre „acela care a fost Nicolae Iorga”. Imediat dl. Coșeriu Eugen s-a ridicat și înaintând spre catedră a spus d-lui profesor câteva cuvinte pe care nu le-am auzit, eu fiind așezată atunci în banca a 9-a a Amfiteatrului, dar mi-am dat seama din răspunsul d-lui profesor că dl. Coșeriu îl anunțase că o lecție comemorativă pentru N. Iorga nu era bine venită. Dl. prof. Botez a spus că se va supune teroarei și că poate dl. Coșeriu să scoată revolverul și să-l execute și pe el ca pe răposatul N. Iorga. Dl. Coșeriu a spus că nu face altceva decât îndeplinește un ordin al șefului studențimii din Iași, dl. Gh. Lică, că nu are revolver și că roagă pe dl. profesor să se mărginească la materia din anul acesta, care cuprinde Epoca Alecsandri și în care nu intră N. Iorga. Dl. profesor a întrebat de când se obișnuiește ca elevul să dicteze profesorului ce materie să predea. A intervenit dl. Piru, care și-a dat părerea că dl. Coșeriu trebuie dat afară și chiar a înaintat până lângă catedră, repetându-și părerea. Dl. profesor a spus că e inutil să mai intervie pentru că ceilalți au forța, iar ei nimic.

Dl. Coșeriu a plecat, iar în urmă dl. prof. Botez a spus că regretă că aceasta i-a venit de la un student bun și inteligent, pe care-l aprecia. Din fund, dl. Alecu a spus că dacă un om face ceea ce a făcut dl. Coșeriu, nu e inteligent, ci cretin.

După ce dl. prof. Botez s-a recules câteva clipe, a început să vorbească despre Gr. Alexandrescu. Cam pe la sfârșitul orei s-au auzit bătăi în ușa care era încuiată ca de obicei. Dl. prof. Botez a spus să se dea drumul, căci probabil a venit un pluton de execuție. Au intrat dl. Gh. Lică, dl. Cobâlaș, Șt. Ciocan, Eug. Coșeriu și încă alți câțiva studenți legionari pe care nu știu cum îi cheamă. Dl. Gh. Lică a spus că s-a așteptat ca dl. prof. Botez să vorbească despre N. Iorga și de aceea l-a avertizat prin dl. Coșeriu. Din discuția care a urmat n-am reținut decât frânturi de fraze. Am auzit că dl. Gh. Lică a spus că el, ca șef al studențimii ieșene, e dator să aibă grijă de educația ei. Dl. prof. Botez a fost calificat de francmason de unul dintre cei veniți, la care d-lui a cerut să-i facă dovada. Dl. Cobâlaș i-a arătat d-lui profesor că au murit o mulțime de elemente capabile și care ar fi putut face ceva pentru țara asta, ca răspuns la întrebarea d-lui prof. Botez, dacă nu crede că N. Iorga a fost un om important. Dl. Gh. Lică i-a spus d-lui Botez că a insultat morții. Dl. Gh. Lică a spus tuturor să părăsească sala. Eu m-am dus la Fac. de Drept și de acolo am văzut pe geam că discuția a mai urmat câțva timp, gesticulând când unii, când alții, apoi toți au părăsit sala, iar servitorul a venit și a stins lumina.

Cămărzan I. Georgeta

6 decembrie 1940, Iași

(*Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice*, dos. 955/1940, f.138)

7

Domnule Președinte,

Cunosc pe d. Octav Botez din 1909, când, la examenul de capacitate pentru limba franceză, am avut prilejul să prețuiesc cultura sa temeinică. De atunci, adesea am regretat că n-a putut da o lucrare care să-l impună. Pe lângă excesul de spirit critic, lucrul se explică și prin faptul că, chemat târziu la locul pe care-l ocupă, obligațiile didactice îl absorb.

Dintre lucrările prezentate, cele mai importante nu ating decât indirect domeniul istoriei literare. *Alexandru Xenopol, teoretician și filosof al istoriei* (1928) privește domeniul filosofiei istoriei, ca și broșura anterioară, *A. Xenopol gânditor*.

După cum și titlul arată, *Pe marginea cărților* prezintă recenzii de revistă, dintre care unele se mărginesc la 4-5 pagini.

Interes prezintă *În jurul teoriei genurilor literare* (15 pagini). Dar lucrarea este mai mult un capitol de poetică generală și de estetică literară.

Naturalismul în opera lui Delavrancea dă un capitol util, iar cele 15 pagini par un fragment.

Titu Maiorescu și locul lui în cultura românească dă în 15 pagini o utilă caracterizare, dar nu o contribuție științifică.

Alte lucrări ale d-lui Botez nu mi-au fost înaintate.

Situația aceasta se explică și prin felul cum se ajungea conferențiar și apoi profesor. Dădea cineva un număr de pagini dintr-o specialitate oarecum înrudită. Era abilitat docent pentru o specialitate oarecare, în cazul de față pentru estetică literară, *fără concurs între mai mulți*. Apoi era făcut conferențiar (celebra reformă [Armand] Călinescu corespunde la acest caz și-l generaliza ...). Când se făcea un loc vacant, fie și pentru o altă specialitate decât cea pentru care era abilitat, se găsea o formulă pentru profesorat.

În cazul de față, faptul că d. Botez mai are puțin până la pensie, prezintă un avantaj. Într-un an-doi vom avea tineri bine și din timp pregătiți să se prezinte la concurs. Domnul O. Papadima este bursier într-al treilea an la Berlin. Și profesorii lui mi-au vorbit cu laude excepționale. El este bursierul vestitei fundații Humboldtstiftung. Aici alege guvernul german tinerii din toate țările, și am avut satisfacția să fiu încredințat că este socotit ca *cel mai ales dintre toți*. Mai este d. Emil Turdeanu, care a studiat serios la Paris și actualmente lucrează la Sofia. Facultatea de litere îi cunoaște pe amândoi. Sunt deci elemente care se pot prezenta la concurs. Altminteri, nu vom cunoaște la catedră plusul pe care trebuie să-l dea generațiile.

E de preferat un profesor nepregătit suficient sau fără lucrări, dar care mai are un an-doi, altuia care ar ajunge profesor fără concursul la care trebuie neapărat să ia parte tinerii anume pregătiți pentru această specialitate.

Cu cea mai aleasă stimă,

D. Caracostea

Domniei Sale, domnului Rector al Universității, președintele Comisiei pentru revizuirea profesorilor.

(*Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 1051/1940, f. 46*).